

## **Receptieve meertaligheid in een Nederlands - Duitse teambespreking<sup>1</sup>**

Jan D. ten Thije (Universiteit Utrecht); jan.tenthije@let.uu.nl

### **1. Inleiding**

Receptieve meertaligheid is een specifieke communicatievorm, waarbij elke spreker zijn eigen taal spreekt en gelijktijdig als hoorder een andere taal recipieert. (Braunmüller / Zeevaert 2001; Zeevaert 2004). Deze meertalige constellatie is bekend uit bi-culturele gezinnen en meertalige kleuterdagverblijven. Met de globalisering heeft deze communicatievorm ook zijn intrede gedaan in andere vormen van institutionele communicatie.

Dit artikel bespreekt een studie bij het Goethe Instituut in Amsterdam. Nederlandse en Duitse collega's maken daar in hun teambespreking vast gebruik van receptieve meertaligheid (Roelands 2004). In de studie is nagegaan hoe het mogelijk is dat deze bijzondere vorm van meertaligheid in institutionele communicatie succesvol is. Uit het onderzoek blijken een aantal discoursstructuren een bijzonder functie te vervullen voor een succesvolle onderlinge interactie. In dit artikel wil ik deze kort voor het voetlicht brengen. Het betreft het gebruik van institutionele sleutelbegrippen (Roelands / ten Thije 2005) en quasi-deiktische uitdrukkingen zoals 'meteen' en 'van tevoren' (Ribbert / ten Thije te verschijnen). Beide discoursstructuren blijken van cruciaal belang als collega's hun werk onderling plannen.

### **2. Receptieve meertaligheid, een begripsbepaling**

In de literatuur vindt men verschillende begrippen voor het verschijnsel, dat twee sprekers elk hun eigen taal spreken en de andermans taal verstaan. Dat zijn 'polyglotte dialoog', 'semi-communicatie' en 'receptieve meertaligheid'. Roland Posner (1991) introduceerde de notie 'polyglotte dialoog' en gaat daarbij uit van symmetrische talige kennis bij beide sprekers. Zij moeten erop kunnen rekenen dat beiden over een adequate passieve kennis van elkaars eerste taal beschikken, zodat wederzijds begrip mogelijk is.

Braunmüller / Zeevaert (2001) gebruiken de term 'semi-communicatie' voor meertalige communicatie en doelen dan op een constellatie waarbij het leren van de vreemde taal niet of nauwelijks nodig is, omdat beide talen typologisch zeer verwant zijn. Zeevaert (2004) doet in dit kader verslag van een onderzoek naar sprekers van verschillende Scandinavische talen (Deens, Noors en Zweeds). In deze meertalige constellatie blijken zij succesvol te communiceren, terwijl ieder zijn eigen taal spreekt. Braunmüller en Zeevaert (2001, 10) verklaren het succes in Scandinavië door te wijzen op mogelijkheid tot wederzijds 'face keeping'. Ze beschouwen semi-communicatie als een vorm van 'speaker-focused accommodation' (Trudgill 1986): de hoorder past zich zodanig aan de spreker aan, dat deze zijn eigen eerste taal kan blijven gebruiken, terwijl de hoorder beroep doet op zijn beperkte kennis van de tweede of vreemde taal. Aangezien spreker en hoorder gelijkelijk met de voor- en nadelen van

deze meertalige modus geconfronteerd worden, draagt dit bij tot hun symmetrische verstandhouding en sterkt dit hun mogelijkheden tot wederzijds begrip en verstaan.

De term 'receptieve meertaligheid' reserveert Zeevaert (2004) voor de meertalige communicatie, waar beide talen niet of minder typologisch verwant zijn en sprekers wel degelijk de andere taal moeten leren om de ander te kunnen verstaan (vgl. ook ten Thije / Zeevaert te verschijnen). Aangezien Nederlands en Duits typologisch verschillend zijn, wordt voor het onderzoek waarover in dit artikel verslag wordt gedaan de term receptieve meertaligheid gehanteerd.

### 3. Nederlands - Duitse receptieve meertaligheid

Receptieve meertaligheid is geen normale gang van zaken in de communicatie tussen Nederlanders en Duitsers. In de regel passen zij zich aan de taal van de ander aan. Welke taal dat is, hangt af van het thema, de plaats van handeling en de status van beide gespreksgenoten. Ook komt het regelmatig voor dat het Engels als *lingua franca* gekozen wordt. Met het toenemen van de regionale samenwerking in de grensregio, is er echter een toename van receptieve meertaligheid waar te nemen (Beneke 1996, cit in: Loos 1997, 141). De grensoverschrijdende samenwerking in de Euregio's langs de Nederlands-Duitse grens leidt ook tot receptieve meertaligheid in diverse vormen van mondelinge en schriftelijke institutionele communicatie (Herrlitz 2004, persoonlijke communicatie).

Het standaard Nederlands en Duits zijn typologisch niet zo verwant, dat men hier van semi-communicatie zou kunnen spreken. De communicatie tussen autochtonen in de grensregio tussen Nederland en Duitsland vormt hierop een uitzondering. Hier is sprake van een geleidelijk overgang van de dialecten van het Nederlands en het Duits. Met name oudere sprekersgroepen aan de grens kennen elkaar's dialect, zodat men hier wel van semi-communicatie zou kunnen spreken. Het dialectgebruik neemt overigens af en men treft tegenwoordig eerder receptieve meertaligheid aan waarbij de standaardvariëteiten van het Nederlands en Duits gesproken worden (Hinskens 1993).

Er is een toenemende belangstelling voor onderzoek naar meertaligheid in Europa (Clyne 2003). Dat blijkt ondermeer uit onderzoeksinitiatieven van de Europese Commissie (bijv. in het kader van Sixth Framework Programme) en in Nederland van de Nederlandse Taalunie (<http://taalunieversum.org/agenda/673/> 12-01-2006). Dat daarbij ook steeds meer aandacht is voor Nederlands-Duitse receptieve meertaligheid is te begrijpen vanuit de toename van het onderwijs in het Nederlands als vreemde taal in Duitsland, terwijl het onderwijs in het Duits in Nederland juist terugloopt. Aangezien de economische samenwerking tussen beide landen structureel hoogwaardig, intensief en stabiel is, blijft internationale samenwerking en dus onderlinge communicatie van groot belang (vgl. de Gijsel / Wenzel 1998). Het zelfbewustzijn van Nederlanders in hun contact met de 'grote buurman' is afgelopen decennia toegenomen (Delsen / de Jong 1998) en daarmee de behoefte om de nationale Nederlandse identiteit in de onderlinge communicatie tot uitdrukking te brengen. Deze factoren leiden tot een positieve belangstelling voor receptieve meertaligheid.

Receptieve meertaligheid kan als een interessant alternatief gezien worden voor een keuze voor één van beide talen of het Engels. Aan Duitse zijde is er een levendige discussie over de plaats van het Duits in Europa (Clyne 2003). Bij een aantal Duitsers is het gebruik van het Engels als *lingua franca* voor de communicatie

in Europa minder vanzelfsprekend dan dat is in andere Europese landen (Ammon 2001, ten Thije 2003).

Receptieve meertaligheid wordt ook als één van de onderlinge communicatiemiddelen bevorderd door Europese instellingen (Finkenstaedt / Schröder 1992). Het sluit aan bij de ontwikkeling van het zgn. 'derde taalonderwijs' in Europa (Hufeisen / Marx, te verschijnen). Dit taalonderwijsconcept gaat uit van de gedachte dat bij het leren van een derde of vierde taal veel meer gebruik zou moeten worden gemaakt van de kennis en vaardigheden die de leerder al heeft opgedaan bij het leren van zijn eerste en tweede taal (Hufeisen. / Neuner 2004). Het concept kritiseert de bestaande onderwijspraktijk, waarbij men ervan uit schijnt te gaan dat de leerder bij elke nieuw te leren taal telkens bij nul moet beginnen. In het Europese project EUROCOM zijn voor Romaanse, Germaanse en Slavische talen taalbeschrijvingen en lesmateriaal ontwikkeld, waarin dit concept nader is uitgewerkt ([www.eurocom-frankfurt.de/](http://www.eurocom-frankfurt.de/) 15-01-2006)

Tot nu toe is er alleen onderzoek naar schriftelijke Nederlands-Duitse receptieve meertaligheid (Arntz / Wilmots 2002). De studie van de interne communicatie in het Goethe Instituut in Amsterdam (Roelands 2004) behelst onderzoek naar mondelinge receptieve meertaligheid in de Nederlands - Duitse institutionele communicatie.

#### **4. Taalkeuze in het Goethe Instituut te Amsterdam**

Het Goethe Instituut is een internationale culturele organisatie van de Bondsrepubliek Duitsland. Het instituut is verantwoordelijk voor het onderwijs van het Duits als vreemde taal in den vreemde en bevordert de internationale culturele uitwisseling. Het Goethe Instituut heeft een netwerk van 144 instituten in tachtig verschillende landen (<http://www.goethe.de/> 26-10-2005).

In het Goethe Instituut in Amsterdam werken Nederlanders en Duitsers intensief samen. Beide groepen hebben een hoge taalvaardigheid in de eigen en de vreemde taal. In de interne communicatie worden het Nederlands en het Duits naast en door elkaar gebruikt. Er komen diverse vormen van code-switching voor. Daarmee zijn de voorwaarden gegeven voor de receptief meertalige modus. Roelands (2004) bevat een analyse van de taalkeuze in verschillende discourse typen van de interne communicatie. Uit haar analyse blijkt dat de taalkeuzefactoren van Grosjean (1982) ook hier een belangrijke rol spelen, te weten taalcompetentie, gespreksthemata en institutionele positie. Wat dat laatste betreft is voor het Goethe Instituut het onderscheid tussen 'Entsandter' en 'Ortskraft' van belang. Eerstgenoemde is een leidinggevende vanuit het internationale Goethe Instituut die tijdelijk in Nederland verblijft en de 'Ortskraft' is een medewerker die blijvend in Nederland werkt. Entsandter hebben doorgaans de Duitse nationaliteit. 'Ortskräfte' kunnen de Nederlandse of de Duitse nationaliteit hebben. Roelands (2004) maakt aannemelijk waarom slechts in één van de drie afdelingen binnen het Amsterdamse instituut receptief meertalig wordt gecommuniceerd, namelijk in het taalteam. In de andere twee teams wordt of voor het Duits of voor het Nederlands gekozen.

Het taalteam bestaat uit twee leden. Bernd is een Duitse Entsandter, die al twee jaar in Nederland verblijft en naar eigen inschatting het Nederlands beheerst op niveau B1/2 (volgens het Common European Framework, 2001). Gerrit is een Nederlandse Ortskraft die het Duits naar eigen inschatting beheerst op het iets hoger gelegen niveau, namelijk op C2. Belangrijke voorwaarde voor het gebruik van receptieve meertaligheid in hun onderlinge interacties is immers de hoge taal-

vaardigheid bij de betrokken teamleden in het Nederlands en Duits. Doorslaggevend is echter de bewuste taalkeuze van het team om deze taalmodus te gebruiken voor hun onderlinge besprekingen. De Nederlandse 'Ortkraft' zegt hierover in een interview (Roelands 2004: 27):

*„Ik vind het makkelijker. Ik kan me sneller, uiteindelijk hoor, als het echt om details gaat en om zorgvuldig je woorden kiezen of je wilt een keer een grapje maken of wat dan ook, ik kan me in het Nederlands kan ik me makkelijker, vrijer uitdrukken dan in het Duits (...) Het is gewoon makkelijker. Het kost me minder energie, minder inspanning, ik hoef minder na te denken en ik kan sneller reageren.“*

De Duitse Entsandte zegt hierover: *"En als iedereen zijn moedertaal mag spreken, dan is er democratie"*.

De beide teamleden hebben aan het begin van hun samenwerking twee jaar geleden afgesproken dat beiden hun eigen taal zouden spreken. Dat betekent dat niet elke keer aan het begin van hun interacties de taalkeuze moet worden bepaald. Er is een vanzelfsprekendheid ontstaan over de receptief meertalige modus. Beide zijn tevreden over deze vorm van samenwerking, hetgeen ook tot uitdrukking komt in de gastvrijheid en hulpvaardigheid bij de uitvoering van het onderzoek van Roelands (2004). Hun tevredenheid kan ook in verband worden gebracht met de rol die taal speelt bij de mate waarin personen hun individuele culturele identiteit tot uitdrukking kunnen brengen. Deze taalfunctie is ook uit het onderzoek naar code-switching (Gumperz 1982) en interculturele communicatie (ten Thije 2002) bekend.

Het succesvolle gebruik van receptieve meertaligheid betekent echter niet dat in hun onderlinge communicatie geen uitzonderingen op deze gespreksmodus worden gevonden. Bij gelegenheid wisselen ze toch naar de taal van de ander. Op twee van die uitzonderingen wil ik hier nader ingaan, te weten het gebruik van sleutelbegrippen en het gebruik van quasi-deiktische begrippen bij het maken van afspraken. Deze twee discoursstructuren spelen een belangrijke rol bij het zeker stellen van onderlinge verstandhouding.

## **5. Sleutelbegrippen en gemeenschappelijke institutionele kennis**

In hun analyse van multiculturele teambesprekingen laten Koole & ten Thije (1994) zien hoe sleutelbegrippen gebruikt worden om snel gedeelde institutionele kennis bij de verschillende teamleden te activeren. Op die manier wordt een basis geschapen voor het bewerken van complexe handelingsconstellaties. Daarenboven kunnen sleutelbegrippen een bijzondere functie vervullen in multiculturele en/of meertalige discoursen, waar de kans op misverstanden groter is dan in mono-culturele, eentalige discoursen. Doordat ze eenduidige, instituutspecifieke kennis activeren vormen ze een taalafhankelijk referentiekader waaraan de teamleden zich blijvend kunnen oriënteren.

Aangezien het Goethe Instituut een Duitse instelling is, zijn de sleutelbegrippen die in de interne communicatie gebruikt worden, vooral Duitse woorden of afkortingen. Ondanks het feit dat de sleutelbegrippen in een bepaalde taal geuit worden, worden ze taalafhankelijk gebruikt, zoals in het vervolg duidelijk zal worden. Men kan ze op dit aspect vergelijken met eigennamen. Eigennamen identificeren immers

personen of objecten op een unieke wijze voor mensen die deze kennen. Onderstaande tabel bevat een exemplarisch overzicht van de gevonden sleutelbegrippen.

Tabel 1 exemplarisch overzicht van de de sleutelbegrippen (Roelands 2004)

Duits sleutelbegrip	uitleg	Nederlands sleutelbegrip	uitleg
Kurs 1-7 Niveau 1-7 N5/6	Cursus op 7 verschillende niveaus	Toetsje	Instaptest
Kinderkurs	Duits voor kinderen	Z1, Z3, Z4	Zakelijke communicatie
Intensivkurs	Twee weken durende intensieve cursus	Zaterduitsdag	extra duitse taaltraining op zaterdag
Sommerkurs	Cursus in de zomer	Zaalagenda	agenda voor de ruimteroostering
Wochenplan	weekplan met afspraken van het hele Goethe Instituut		
TestDaf	test voor Duits als vreemde taal		
ZOP	Zentrale Oberstufen-prüfung		
PWD-Protokoll	Verslag m.b.t. de Prüfung Wirtschafts deutsch international		

Het volgende fragment laat zien hoe sleutelbegrippen in een receptief-meertalige constellatie gebruikt worden om efficiënt te communiceren. Het is interessant om te zien hoe de sleutelbegrippen een uitzondering vormen op het gewone communicatiepatroon. Terwijl de gespreksdeelnemers Bertus en Gerrit normaal gesproken hun moedertaal hanteren, en er dus per beurtwisseling een code-wisseling plaatsvindt, vormen de sleutelbegrippen een uitzondering op dit patroon. Sleutelbegrippen zijn dus niet onderhevig aan deze beurtgebonden code-switching. Het sleutelbegrip *Toetsje* wordt bijvoorbeeld telkens in het Nederlands gebruikt, ook als de Duitser Bernd aan de beurt is.

Fragment 1: 010304

[62]	67	68
Gerrit [v]		Dit is vanavond Mildred en daar staat/ is geen
Bernd [v]	Das kann gut sein. Das kann gut sein	
[63]	69	
Gerrit [v]	probleem. ( )	
Bernd [v]	Es war so einer wo eh am Telefon ‚snel snel‘ und dann habe ich	
Bernd	<i>Er was er zo één, waar uh aan de telefoon 'snel snel' en toen heb ik</i>	

[64]	..
<b>Gerrit [v]</b>	
<b>Bernd [v]</b>	gedacht ohne Toetsje und vom Telefon passt er vielleicht darein von seiner
<b>Bernd</b>	<i>gedacht zonder toetsje en door de telefoon past hij misschien erin wat betreft zijn</i>

[65]	..	70	71	72
<b>Gerrit [v]</b>		Oke.		
<b>Bernd [v]</b>	Vorkenntnis	Dann habe ich das so gelöst.	Er kommt heute zur Probe und	
<b>Bernd</b>	<i>voorkennis.</i>	<i>Toen heb ik dat zo opgelost vandaag</i>	<i>Hij. komt vandaag voor de test en</i>	

[66]	..
<b>Bertus [v]</b>	
<b>Bernd [v]</b>	dann sehen wir weiter, weil die Z3 is niet voll.
<b>Bernd</b>	<i>dan zien we verder, want de Z3 is niet vol.</i>

In het fragment wordt besproken hoe een deelnemer voor de eerste keer naar het Goethe Instituut komt zonder een instaptoets gemaakt te hebben. Het woord *toetsje*, dat ook gebruikt wordt in alledaags Nederlands, heeft een bijzondere, instituutspecifieke betekenis voor de medewerkers van het Goethe Instituut. Het verwijst naar een kleine, mondelinge toets waarin de kennis van de deelnemer in de te leren taal wordt bepaald. In een interview meldt Gerrit dat dit begrip voor het eerst in de externe communicatie tussen hem en de cursusdeelnemers werd gebruikt. De keuze voor de diminutief *-tje* is typisch Nederlands en drukt uit dat de drempel tot inschrijving voor buitenstaanders en aanstaande cursisten bewust klein gehouden wordt vergeleken met het gebruik van het woord *test*. Vanuit het contact met cursisten is het woord *toetsje* vervolgens in de interne communicatie terechtgekomen en maakt het inmiddels deel uit van de instituutspecifieke kennis van de medewerkers.

Dit en andere voorbeelden uit het onderzoek (Roelands 2004; Roelands / ten Thije 2005) illustreren het belang van sleutelbegrippen voor de interne communicatie in de receptief-meertalige constellatie in het Goethe Instituut. Ze bevorderen de efficiëntie en garanderen tegelijkertijd dat geen verwarring ontstaat over de vraag welke institutionele kennis precies bedoeld wordt.

## 6. Gemeenschappelijk temporele oriëntatie bij het interactief plannen

Het tweede verschijnsel dat ik hier wil bespreken is de manier waarop de collega's hun werkzaamheden plannen in receptieve meertaligheid. Voordat ik in ga op de bijzonderheden van de meertaligheid is het zinvol de institutionele structuur van het discours te bespreken. In dit geval gaat het om het taalhandelingspatroon *interactief plannen*. Het volgende fragment bevat namelijk een voorbeeld van dit patroon.

Koole en ten Thije (1994) analyseren het patroon interactief plannen als volgt: Het doel van dit patroon is het bereiken van gezamenlijke consensus over de formulering van een plan over te ondernemen acties. De structuur van het taalhandelingspatroon omvat twee actantenposities, de *auteur* en de *beoordelaar* van de formulering van een plan. Beide actantenposities worden ingevuld door een aantal patroonposities die de verschillende routes door een patroon mogelijk maken. Het patroon *interactief plannen* begint als een actant een probleem of hindernis formuleert waarvoor gezamenlijk een oplossing gevonden moet worden. Vervolgens formuleert de *auteur* een

voorstel voor een plan. Deze formulering wordt door de *beoordelaar* geëvalueerd. Als deze een positief oordeel uitspreekt, zal de *auteur* dit accepteren en is het patroon ten einde. Als de *beoordelaar* het voorstel negatief beoordeelt, kan de *auteur* zijn voorstel herhalen, van extra redenen voorzien of het voorstel herformuleren, opdat de *beoordelaar* het alsnog positief beoordeelt en accepteert. De *beoordelaar* kan ook zelf een alternatief voorstel formuleren, dat dan vervolgens door de *auteur* wordt beoordeeld en al dan niet wordt geaccepteerd. De doorloop door het patroon langs de hiervoor genoemde patroonposities herhaalt zich, totdat een overeenstemming is bereikt over één formulering. Een acceptatie door *auteur* en *beoordelaar* besluit het patroon. Als geen overeenstemming wordt bereikt wordt het patroon voortijdig afgebroken en volgt een ander patroon.

Het is belangrijk op te merken dat hier een onderliggende handelingsstructuur wordt beschreven, die volgens de functionele pragmatische analyse (Ehlich & Rehbein 1993) niet rechtstreeks omgezet hoeft te worden in de lineaire structuur van het discours aan de talige oppervlakte. Aan de oppervlakte van het discours kunnen variaties optreden, omdat andere patronen worden ingebed, zoals bijvoorbeeld redengevingen of rapportages of berichten, die als uitleg of ondersteuning van de voorgestelde planformuleringen functioneren.

Uit de analyse van het opgenomen materiaal uit de case study in het taalteam in het Goethe Instituut is naar voren gekomen dat het patroon interactief plannen zeer vaak gebruikt wordt. Bovendien valt op dat zowel de Duitse als Nederlandse collega de actantenposities van *auteur* en *beoordelaar* innemen. Deze afwisseling van actantenposities is een uitdrukking van de symmetrische verstandhouding in het taalteam. Verder valt op te merken dat de wisseling tussen Nederlands en Duits in de regel samenvalt met de beurtwisseling tussen beide sprekers. Binnen het patroon *interactief plannen* betekent dit bijvoorbeeld dat op het voorstel van een plan in het Nederlands een beoordeling in het Duits volgt. Het gebruik van het patroon zelf is dus niet aan een bepaalde taal gebonden. Het patroon functioneert als onderliggende handelingsstructuur, waarvan de eerder genoemde patroonposities door beide talen verwoord kunnen worden. De reacties van de actanten op elkaar zijn adequaat en het patroon wordt gedurig met succes receptief meertalig doorlopen. Vele problemen uit de werkbespreking worden opgelost doordat een consensus wordt bereikt over het voorstel voor een handelingsplan.

Tegen deze achtergrond is het interessant naar onderstaand fragment te kijken. In dit fragment draait het om het volgende probleem: het taalteam heeft onder meer als taak regelmatig examens te organiseren. Daarbij zijn leerkrachten van het Goethe Instituut als examinerator aanwezig. Bij de planning van de examendata blijkt nu een probleem, omdat één van de data samenvalt met het afscheid van een medewerkster. Daardoor dreigen de leerkrachten dit afscheid te moeten missen.

## Fragment 2

[53]	82 83	84
<b>Bernd [v]</b>	Weißt Du was ich hier feststelle?	Da ist der Abschied von Corina
	<i>Weet je wat ik hier vaststel?</i>	<i>Dan is het afscheid van Corina.</i>
<b>Gerrit [v]</b>	Ja.	



[54]	..	85	86	87	88
<b>Bernd [v]</b>	( ) intern		Ach.		Weil, sonst könnt nämlich <i>Want, anders kan namelijk</i>
<b>Gerrit [v]</b>		Ja, maar dat is 's avonds.		Neem ik aan.	
[55]	..				
<b>Bernd [v]</b>	Gudrun und Katy oder wer auch immer da gebraucht würde, die wollen ja beim <i>Gudrun en Katy of wie ook maar daar nodig zou zijn, die willen ja bij</i>				
[56]		89			
<b>Bernd [v]</b>	Abschied dabei sein, denk ich. Dann können die ja nicht nach Valuas fahren, oder? <i>het afscheid er bij zijn, denk ik. Dan kunnen die niet naar Valuas gaan, of?</i>				
[57]	90	91	92	93	
<b>Bernd [v]</b>		Das ist abends, denkst Du. <i>Dat is s'avonds, denk jij</i>		In de keuken zoals altijd,	
<b>Gerrit [v]</b>	Ja maar ( )		Volgens mij wel, ja.		
[58]		94	95		
<b>Bernd [v]</b>	oder wie				
<b>Gerrit [v]</b>	of iets dergelijks, ja, ja. Dan KAN het zijn dat ze wat aan de late kant terug				
[59]				96	
<b>Bernd [v]</b>					
<b>Gerrit [v]</b>	zijn als ze nog met de trein terug moeten maar op zich halen ze dat wel. ((3 sec.))				
[60]	97	98	99	100	101
<b>Bernd [v]</b>	Dat is een GOEIE vraag. ((8 sec.)) Ja, achso ja ((4 sec.))				
<b>Gerrit [v]</b>	<i>Ja, oh ja</i> Maar/ ik hou/ wat ik in de/				
[61]	102				
<b>Gerrit [v]</b>	Mijn plan . is . om . goed in de gaten te houden . dat ik die aantallen ook				
[62]		103			104
<b>Gerrit [v]</b>	inderdaad VOOR Koninginnedag DOORKrijg. Dus voor eind van de komende week. Dan				
[63]		105			
<b>Gerrit [v]</b>	moeten we weten hoeVEEL . kandidaten. Want dan weten we ook hoeveel mensen				
[64]	..				
<b>Gerrit [v]</b>	we nodig hebben voor dat mondelinge examen, hoeveel teams daar moeten zijn.				
[65]	106	107			
<b>Gerrit [v]</b>	((4 sec.)) Dan kunnen we hier meteen intern organiseren wie daar naartoe gaan.				
[66]	108	109			
<b>Bernd [v]</b>	Meteen?				
<b>Gerrit [v]</b>	Ja, RUIM van tevoren, (zodat mensen) zich daar echt op in kunnen stellen.				
[67]	110	111	112	113	
<b>Gerrit [v]</b>	((5 sec.)) Ik zal het er nog een keer extra inzetten hier ((7 sec.)) Ehm <i>schrijft</i>				

**Gerrit [v]** kandidaten Valuas ((5 sec.))

**Bernd [v]**

Hahaha Da sind schon Bücher geliefert von Weißer Rose.

*Hahaha. Er zijn al weer boeken geleverd van Weißer Rose.*

**Bernd [nv],**

*Lacht*

Als we het verloop van het fragment langslopen zien we het volgende gebeuren. Het fragment begint ermee dat de teamleider Bernd het samenvallen van de afspraken signaleert in segment 83 (verder aangeduid met s83). Vervolgens bespreken de collega's wat nu precies het agendaprobleem is. Gerrit formuleert een oplossing in s95, als hij zegt: "*Dan KAN het zijn dat ze wat aan de late kant terug zijn als ze nog met de trein terug moeten maar op zich halen ze dat wel.*" Deze oplossing wordt vervolgens door B. niet geaccepteerd. In het Nederlands (s97) zegt hij "*Dat is een goede vraag.*", waarna een pauze volgt waarop hij in het Duits zegt "Ach so" Dan volgt weer een pauze van acht seconden. Dan initieert G. het patroon *interactief plannen*, met de formulering van een voorstel voor een plan. Hij zegt in s101: "*Maar/ ik hou/ wat ik in de/ Mijn plan . is . om . goed in de gaten te houden . dat ik die aantallen ook inderdaad VOOR Koniginnedag DOORKrijg, dus voor eind van de komende week. Dan moeten we weten hoeVEEL . kandidaten. Want dan weten we ook hoeveel mensen we nodig hebben voor dat mondelinge examen, hoeveel teams daar moeten zijn.*" Dan volgt een pauze. Het niet reageren van B. kan opgevat worden als een instemming met het voorstel. In ieder geval vervolgt G. met een aansluitend vervolgvorstel in s107: "*Dan kunnen we hier meteen intern organiseren wie daar naartoe gaan.*"

Hierop reageert B. met de navraag in s108 "*Meteten?*". De stijgende intonatie naar het eind van het woord toe versterkt de vragende illocutie van zijn uiting. G. legt in s109 uit wat hij met '*meteen*' bedoelt namelijk: '*Ruim van te voren (Zodat mensen) zich daar echt op in kunnen stellen*'. Dan volgt een pauze van 5 seconden en schrijft G. de afspraak in de agenda. Kennelijk is de uitleg voor B. voldoende en in s115 introduceert hij een nieuw thema.

Ik wil de aandacht vestigen op de navraag van Bernd door het gebruik van het woord '*meteen*'. Het is interessant de vraag op te werpen, waarom B. hier geen Duitse formulering gebruikt, zoals in de receptief meertalige modus te verwachten zou zijn. Hij had bijvoorbeeld kunnen vragen '*sofort?*' of '*gleich?*' Er zijn meerdere interpretatie mogelijk van deze navraag. De eerste luidt dat B. op de grenzen van zijn Nederlandse taalkennis stuit en informeert om zeker te weten wat G. met '*meteen*' bedoelt. Een tweede interpretatie is dat B. het niet eens is met G.'s vervolgvorstel en zijn twijfel hierover uit met de navraag '*meteen?*'.

Deze vraag is relevant omdat een gemeenschappelijke temporele oriëntatie natuurlijk van groot belang is in een meertalige teambespreking. Collega's moeten er van op aan kunnen zeker te weten op welk moment wie welke handeling moet uitvoeren. De receptief meertalige modus stuit hier op haar grenzen als hierover onduidelijkheid blijft bestaan. Een effectieve interactie vraagt hier om een éénduidig oriëntatiesysteem.

Om een antwoord op deze vragen te krijgen is het nuttig na te gaan wat '*meteen*' voor een uitdrukking is en welke functie deze vervult. Het betreft een 'quasi-deiktische uitdrukking' (vgl. Hoffmann 1997, 344). Net als persoonlijke, ruimtelijke of temporele deiktische uitdrukkingen (resp. *ik*, *hier*, *nu*) vervullen deze uitdrukkingen een belangrijke functie in het tot stand brengen van gemeenschappelijke

oriëntatie van spreker en hoorder in de actuele spreesituatie. Dankzij dit deiktisch systeem weten spreker en hoorder van elkaar naar wie 'ik' verwijst en wie 'jij' is en waarnaar 'hier' en 'daar' verwijst etc'. Bühler (1934) heeft dit deiktisch systeem reeds beschreven en noemt het gemeenschappelijk oriëntatiepunt van dit verwijssysteem het 'origo'. Ook quasi-deiktische uitdrukkingen oriënteren zich aan het origo, maar zij maken behalve van deixis ook nog gebruik van symbolische procedures. Andere quasi-deiktische uitdrukkingen zijn bijvoorbeeld 'gisteren' - 'vandaag' en 'morgen' of uitdrukkingen zoals 'tevoren'.

Ehlich (1979) laat zien hoe deiktische procedures een voorstellingsruimte kunnen oproepen, waarnaar het origo vanuit de actuele spreesituatie wordt verplaatst. Klassiek voorbeeld van het oproepen van een voorstellingsruimte is de directe rede, waarvan de spreker gebruik maakt om iemand sprekend in te voeren met de garantie dat de hoorder weet dat de spreker niet verantwoordelijk is voor het gezegde. (Hij zei: "Ik ..."). Ook in dit fragment roept Bertus in s104 een voorstellingsruimte op, als hij zegt "*Dan moeten we weten hoeVEEL . kandidaten.*" Door de temporele deiktische procedure 'dan' te gebruiken en deze in s105 en s107 te herhalen roept G. een voorstellingsruimte op die het origo verplaatst vanuit de actuele spreesituatie naar een moment in de toekomst. De geldigheid van de taalhandelingen, die G. vervolgens realiseert, zijn gebonden aan deze voorstellingsruimte. Anders gezegd, zijn voorstel om meteen examinatoren aan te wijzen, geldt dus niet als taalhandeling in de actuele spreesituatie, maar als toekomstige handeling te realiseren aan het eind van de komende week. Dit verschil in geldigheid is nu precies wat B. met zijn navraag probeert zeker te stellen. Kort geformuleerd gaat het om het verschil tussen 'nu ... meteen' of 'dan ... meteen'. In zijn antwoord houdt G. in s109 de voorstellingsruimte in stand door te zeggen '*Ruim van tevoren*'. Zijn uitleg neemt nog steeds het origo in de toekomst als vertrekpunt en verwijst van daar terug naar het heden. Hij had ook kunnen zeggen '*Eind volgende week*', daarmee had hij het origo terug verplaatst in de actuele spreesituatie.

Nu kunnen we de vraag opwerpen, wat er gebeurt zou zijn als B. in plaats van 'meteen' in het Duits had gereageerd en had gevraagd '*sofort*' of '*gleich*'. Mijn these is dat het gebruik van een Duitse quasi-deiktische uitdrukking automatisch het origo naar de actuele spreesituatie had terug verplaatst, terwijl de code-wisseling naar het Nederlands door het gebruik van 'meteen' de voorstellingsruimte in stand houdt. De navraag in het Duits met '*sofort*' of '*gleich*' had een alternatief voorstel tot plan gerealiseerd, namelijk dat ze op dat moment zouden vastleggen wie de examinatoren zouden worden. We kunnen vaststellen dat zijn navraag in het Nederlands bijdraagt aan een efficiënte doorloop door het interactief planningspatroon. Vervolg onderzoek zal ook de code-wisseling bij andere quasi-deiktische uitdrukkingen analyseren (Vgl. Ribbert / ten Thije te verschijnen)

## 8. Conclusie

In dit artikel is een nieuw meertalig mondeling interactieverschijnsel gedocumenteerd. Nederlandse en Duitse collega's blijken namelijk in staat succesvol hun teambespreking door te voeren, terwijl ze beiden hun eigen standaardtaal blijven spreken. Dat schept interessante communicatiemogelijkheden voor Nederlands - Duitse samenwerking, waarbij het behoud van de eigen culturele en talige identiteit een belangrijke plaats inneemt. Twee discoursstructuren zijn aan de hand van waar gebeurd materiaal er uit gelicht om aan te geven welke garanties kennelijk worden ingebouwd, opdat de

institutionele communicatie succesvol verloopt. Het gebruik van institutionele sleutelwoorden in één taal zorgt voor een gemeenschappelijk institutionele kennisbasis. Quasi-deiktische uitdrukkingen kunnen verwarring opleveren bij het maken van afspraken, zodat de gesprekspartner daar extra oplettend zijn. Het blijkt dat de analyse van receptieve meertaligheid een interessant licht werpt op de samenhang tussen talige subsystemen in een meertalige constellatie, te weten de doorloop door een taalhandelingspatroon, het actualiseren van gemeenschappelijke institutionele propositionele kennis en een gemeenschappelijk deiktische oriëntatie in de spreek-situatie. De samenhang tussen deze talige subsystemen in meertalige communicatie vraagt om verdere uitwerking.

## Noten

---

<sup>1</sup> Met dank aan het Goethe Instituut en met name aan het taalteam voor de gastvrijheid bij de uitvoering van het onderzoek van Roelands (2004). De namen van personen zijn geanonimiseerd. Dank ook aan de anonieme reviewer voor het commentaar op een eerdere versie van dit artikel.

## Referenties

- Ammon, U. (2001), Die deutsche Sprache in der Welt von heute. In W. Fleischer/ G. Helbig/ G. Lerchner (eds.) Kleine Enzyklopädie Deutsche Sprache. Frankfurt a.M. etc. : Lang, 17-38.
- Arntz, R. / Wilmots, J. (2002), Kontrastsprache Niederländisch – ein neuer Weg zum Leseverstehen. Hildesheimer Universitätschriften Band 10. Universitätsbibliothek Hildesheim. Hildesheim.
- Braunmüller, K. / Zeevaert, L. (2001), Semikommunikation, rezeptive Mehrsprachigkeit und verwandte Phänomene. Eine bibliographische Bestandsaufnahme (Arbeiten zur Mehrsprachigkeit, Folge B,19). Universität Hamburg, Sonderforschungsbereich Mehrsprachigkeit. Hamburg.
- Bühler, K. (1982 [1934]), Sprachtheorie. Die Darstellungsfunktion der Sprache, Jena: Fischer.
- Council of Europe (2001), Common European Framework of Reference for Languages: Learning, teaching, assessment. Cambridge Cambridge: University Press.
- Clyne, M. (2003), Towards inter-cultural communication in Europe without linguistic homogenization. In: De Cillia, R. (et al) (eds.) Die Kosten der Mehrsprachigkeit. Globalisierung und sprachliche Vielfalt; The Cost of Multilingualism. Globalisation and Linguistic Diversity. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 39-49.
- Delsen, L. / de Jong, E. (eds.) (1998), The German and Dutch economies: who follows whom? Heidelberg.
- Ehlich, K. (1979), Verwendungen der Deixis beim sprachlichen Handeln, Linguistische-philologische Untersuchungen zum hebräischen deiktischen System. Frankfurt am Main: Lang.
- Ehlich, K. / Rehbein, J., (J.D. ten Thije, red.) (1993), Kennis, taal en handelen. Analyses van de communicatie in de klas. Assen: Van Gorcum.
- Finkenstaedt, Th. / Schröder, K (1992), Sprachen im Europa von morgen. Berlin. Kap. 7. "Sprachunterricht für Europa: Rezeptive Mehrsprachigkeit", 36-47.
- Gijssel, P. de / Wenzel, H.-J. (Hg.) (1998), Mobilität und Kooperation auf grenzüberschreitenden Arbeitsmärkten: Deutschland-Niederlande. Themenheft. IMIS-Beiträge 9/1998.
- Grosjean, F. (1982), Life with two languages. An introduction to bilingualism. Cambridge etc.: Harvard U.P..
- Gumperz, J. (1982), Language and social identity. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hinskens, F. (1993), Dialect als lingua franca? Dialectgebruik in het algemeen en bij grensoverschrijdend contact in het Nederrijnland en Twente. In: L. Kremer (ed.) Diglossienstudien: Dialekt und Standardsprache in niederländisch-deutschen Grenzland. Vreden: Landeskundliches Institut Westmünsterland, 209-245.
- Hoffmann, L. (1997), Zur Grammatik von Text und Diskurs. In: Zifonun, Gisela; Hoffmann, Ludger; Strecker, Bruno (Hrsg.). Grammatik der deutschen Sprache. 3 Bde. Berlin u.a.: de Gruyter, 98-594.

- Hufeisen, B. / Neuner, G. (eds.) (2004), *The Plurilingualism Project : Tertiary Language Learning – German after English*. Strasbourg: The Council of Europe Publishing.
- Hufeisen, B. / Marx, N. (to appear), How can DaF/E and EuroComGerm contribute to the concept of receptive multilingualism? In: J.D. ten Thije / L. Zeevaert. (eds) *Receptive Multilingualism and intercultural communication* (Hamburg Studies in Multilingualism). Amsterdam: Benjamins.
- Koole, T. / Thije, J. D. ten (1994), *The Construction of Intercultural Discourse. Team Discussion of Educational Advisers*. Amsterdam / Atlanta: Rodopi.
- Loos, E. (1997), *Internationale Bedrijfscommunicatie. Reconstructief onderzoek naar het intertekstuele netwerk van Nederlandse en Duitse actoren in een bungalowpark*. Utrecht.
- Posner, R. (1992), "Der polyglotte Dialog. Ein Humanistengespräch über Kommunikation im mehrsprachigen Europa." *Mitteilungen des Hochschulverbandes*, H. 1 (1992), 11-15.
- Roelands, A. (2004), *Rezeptive Mehrsprachigkeit in der institutionellen Kommunikation. Eine Fallstudie der deutsch-niederländischen Kommunikation im Goethe Institut Amsterdam*. Universiteit Utrecht.
- Roelands, A. / Thije, Jan D. (2005), *Rezeptive Mehrsprachigkeit in der institutionellen Kommunikation; Eine Fallstudie zur deutsch-niederländischen Kommunikation im Goethe Institut Amsterdam*. In: Dieter Wolff (Hrsg.) "Gal-Proceedings 2004". *Forum Angewandte Linguistik*. Frankfurt am Main: Lang, 165 - 176.
- Ribbert, A / Thije, Jan D. (demnächst), *Rezeptive Mehrsprachigkeit und interkulturelle Kommunikation am Arbeitsplatz*. In: Bernd Meyer / Shinichi Kameyama (Hrsg.) *Mehrsprachigkeit am Arbeitsplatz*. Frankfurt am Main: Lang.
- Thije, J.D. ten (2002), *Stufen des Verstehens bei der Interpretation der interkulturellen Kommunikation*. In: Kotthoff, H. (Hrsg.) *Kultur im Gespräch*. Tübingen, 57-98.
- Thije, J.D. ten (2003), *Eine Pragmatik der Mehrsprachigkeit: zur Analyse ‚diskursiver Interkulturen‘*. In: R. De Cillia / J. Krumm / R. Wodak, (eds), *Die Kosten der Mehrsprachigkeit – Globalisierung und sprachliche Vielfalt / The Cost of Multilingualism – Globalisation and Linguistic Diversity / Le Cout du Plurilinguism – Mondialisation et diversité linguistique*. Wien: Akademie der Wissenschaften.
- Thije, J.D. ten / Zeevaert, L. (eds) (to appear), *Receptive Multilingualism and intercultural communication* (Hamburg Studies in Multilingualism) . Amsterdam: Benjamins
- Trudgill, P. (1986), *Dialects in contact*. Oxford/ New York.
- Zeevaert, L. (2004), *Interskandinavische Kommunikation. Strategien zur Etablierung von Verständigung zwischen Skandinaviern im Diskurs*. Verlag Dr. Kovač. Hamburg.